

PERFEKTI KASUTAMISE SEMANTILISTEST TINGIMUSTEST
TÄNAPÄEVA EESTI KEELES

Ülle Ustal

1. Grammatilised ajavormid märgivad ajalisi suhteid sündmushetke ja kõnelemishetke vahel. Antud sündmus, tegevus või olemine võib toimuda kõnelemishetkega samaaegselt, sellest varem või hiljem. Kõnelemishetkel toimuvat tegevust või olemist väljendab grammatiline olevik, kõnelemishetkest varem toimunud tegevust või olemist grammatiline minevik. Minevikulise tegevuse või olemise ajaline vahekord kõnelemishetkega võib lauses olla erinev. Tegevus või olemine võib aset leida kas vahetult enne kõnelemishetke või varem, ta võib olla seotud kõnelemishetkega või jääda väljapoole sisulist seost olevikuga. Vastavalt sellele on kindlas kõneviisis kolm minevikuaega: liht-, täis- ja enneminevik e. imperfekt, perfekt ja pluskvamperfekt.

Et järgnevas analüüsis on tähelepanu all perfekt, siis vaatleme lühidalt, mida meie grammatikakirjanduses on perfekti kasutamise kohta öeldud. E. Vääri "Eesti keele õpikus" ei ole perfekti kasutamist vaadeldud. Küll aga on sellele tähelepanu pööratud K. Mihkla, L. Rannuti jt. "Eesti keele lauseõpetuse põhijoontes". Peaaegu sõna-sõnalt kattub sellega A. Valmise, K. Mihkla "Eesti keele süntaksi" perfektikäsitlus. Nimetatud käsitluste järgi väljendab perfekt minevikulist tegevust või olemist, mis võib ulatuda kõnelemishetkeni ja jätkuda isegi edaspidi ja mis kannab resultatiivset iseloomu. Täismineviku puhul on oluline tegevuse või olemise sisuline seos olevikuga, mille seisukohalt nenditakse täisminevikuga märgitud tegevust või olemist kui toimunud fakti. Täisminevikus olev öeldisverb võib märkida tegevust või olemist,

1) mis kõnelemishetkeks on lõppenud, näit. Koosolek on ammu lõppenud.

2) mis ise või mille tulemus kestab veel kõnelemishetkel, näit. Laps ongi juba rääkima hakanud.

3) mis väljendab kunagi varem toimunud sündmüsi, näit. Jalgratas on juba ammu leiutatud. (Mihkla 1974, 95-97).

Oluline on, et seda minevikus alanud või toimunud sündmust vaadeldakse olevikuhetkest lähtudes ja tunnetatakse tema enda või tema resultaadi ulatumist vaatlejani (Valgma, Remmel 1970, 116; Aavik 1936, 145-146). Perfekti olevikulist aspekti on eriti rõhutanud E. Kindlam: täisminevik teatab mingi minevikulise tegevuse asetleidmisest praegushetke seisukohalt, kusjuures talle on (sageli) tunnuslik ka tegevusprotsessi ajaline ulatumine olevikku, millega tekib mulje selle kestmisest, vältimisest. Lause Nagu teame, on Roomas säilinud rohkesti ehitusmäälestisi ja varemeid annab edasi, et midagi on minevikust meieni jõudnud, me võime neid säilinud ehitusi, varemeid näha, nende tunnustajad olla. Lause Ehitusmaterjalide tööstus on eriti kiiresti arenenud pärast teist maailmasõda märgib, et ehitustegevus on pärast sõda hakanud pidevalt edenema, et see edasimineku ulatub kõnelemishetkeni (s. t. olevikuni) ja kestab praegugi (Kindlam 1976, 77-78).

Seega märgib täisminevik meie grammatikaraamatute põhjal minevikulist tegevust ja olemist, mis on tulemusliku iseloomuga või on lõpetatud. Täisminevikuga kui minevikuolevikuga väljendatud tegevused ja olemised seisavad sisulises seoses kõnelemishetkega.

Tegelikult on perfekti tähendus komplitseeritum kui minevikus toimunud (lõpetatud) tegevus, mis ise või mille tagajärjed on kestnud kõnelemishetkeni. Selle kinnituseks vaatleme järgmiste lausete tähendusi:

- (1) Mees on parandanud jalgratast
- (2) Tütar on sarnanenud emaga
- (3) Mees on süüdanud sigareti
- (4) Brigaad on ehitanud elamu
- (5) Õun on ussitanud

Ainult lause (1) väljendab otseselt subjekti minevikulist tegevust, mille tagajärjed (parandatud jalgratas) on kestnud kõnelemishetkeni. Lause (2) viitab subjekti minevikus olnud seisundile, mis kõnelemishetkel enam ei kehti. Lause (3) väljendab eelkõige objekti seisundit kõnelemishetkel. Subjekt ja tema minevikuline tegevus on lause tähenduses teisejärgulised. Lause (4) väidab, et kõnelemishetkel on olemas midagi, mida enne ei olnud. Lause (5) tähendusest on raske leida midagi minevikulist, pigem väljendab see subjekti seisundit kõnelemishetkel.

Perfektilause tähendus ja perfektiaegade kasutamine ei sõltu ainult väljendatavatest ajasuhetest, vaid ka lause sün-

taktilisest struktuurist ja verbi semantilisest omadustest. Eesti keeles on verbe, mis võivad esineda perfektis ainult teatud süntaktilistes ümbrustes. Võrdleme näiteks lauseid Pidu lõpeb → Pidu on lõppenud ja Pidu kestab → ⁺Pidu on kestnud. Verb kestma ei võimalda samasuguse struktuuriga perfektilauset kui verb lõppema. Küll on aga ka kestma-verbi puhul võimalik kasutada perfektilauset, kui verb on määratud ajamäärusega, näit. Pidu on kestnud kaks tundi.

Käesoleva kirjutise eesmärgiks ongi selgitada tunnused, mis määravad perfekti esinemistingimused ja tähenduse. Lähutatakse verbi semantikast ja verbilaiendite iseloomust.

2. Perfekti kasutamistingimusi silmas pidades on oluline eristada tegevusverbe ja toimumisverbe. Grammatilise subjekti ja verbi semantiline vahakord on nende verbitüüpide puhul erinev. Toimumisverbide grammatiline subjekt on semantiliselt tegevusalis, objekt, millega midagi juhtub, toimub. Näit. Taldrik purunes. Nöör tõmbus pingule. Toimumisverbid vastavad küsimusele "Mis juhtus (x-ga)?", "Mis toimus (x-ga)?", kus x on mingi nimisõna, lause grammatiline subjekt. Tegevusverbide grammatiline subjekt on semantiliselt agent, verb väljendab aktiivset tegutsemist, seda, mida keegi teeb. Näit. Mikk jooksis. Mehed naersid. Lause, mis sisaldab tegevusverbi, vastab küsimusele "Mida tegi x?". Verb võib väljendada samaaegselt nii toimumist kui tegevust. Toimumisverbina ta kutsub esile objektinomeni seisundi muutuse. Tegevusena ta väljendab, mida subjektinomen teeb. Näit. lause Harry purustas taldriku puhul: Mida tegi Harry? - Ta purustas taldriku. Mis juhtus taldrikuga? - Harri purustas ta. Seega võib verb väljendada 1) toimumist, 2) tegevust, 3) nii toimumist kui tegevust (Chafe 1975, 116-120).

Lause ei ole tavaliselt ühetähenduslik. Ühest küljest võib ta viidata toimuvale sündmusele või konstateerida seda. Sel juhtumil kujutab sündmus endast konkreetset, alguse ja lõpuga ilmingut (Peeter laulab). Teisest küljest võib seesama lause kanda üldise kinnituse tähendust, mis on umbes ekvivalentne väitele "Peeter on laulja". Sellistel juhtudel ei ole juttu mitte üksikust, mööduvast sündmusest, vaid pigem ajaga mitteseotud tendentsi olemasolust, mis haarab määramatult hulga sündmusi. Teist tüüpi tähenduse korral lisandub verbi semantikasse tunnus "üldine" (Chafe 1975, 116-120). Kuigi ühed verbid esinevad sagedamini tunnusega "üldine", teised "mit-

teüldine", võib tunnus "üldine" fakultatiivselt lisanduda enamikule verbidele.

Tunnus "üldine" vastab tegevuse imperfektiivsele, ir-resultatiivsele aspektile, "mitteüldine" perfektiivsele, resultatiivsele aspektile, Verbe, mida need tunnused iseloomustavad, on nimetatud ka vastavalt kursiivseteks ja terminatiivseteks verbideks. Käesoleva töö seisukohalt väärirõhutamist, et "üldine" (jätkuv, irresultatiivne) või "mitteüldine" (mööduv, resultatiivne) ei ole seega enamasti verbi enda, vaid konkreetse lause, verbifraasi tähendus, s. t. olulised on ka verbi laiendid.

Terminatiivsed verbid väljendavad tegevust, mille puhul tegevusprotsess on lõppenud või kindlasti lõpeb. Kursiivsed verbid tähistavad sellist tegevust, mis võib kesta pidevalt ja ei sisalda endas mingeid eeldusi tegevuse katkestamiseks. Kursiivsed on nn. seisundiverbid, terminatiivsed verbid kutsuvad esile seisundimuutuse (vt. näit. Šeljakin 1978, 43-45).

Perfekti kasutustingimuste ja tähenduse sõltuvust verbi semantikast on täheldanud ka W. L. Chafe. Ta märgib, et semantiline tunnus "üldine" võib teatud tingimustel lubada või takistada perfekti kasutamist ja kuna sel tunnusel pole pindstruktuuris selget väljendust, on perfektilaused tihti mitmetähenduslikud, nad võivad olla üldised või mitteüldised, näit. (1) Peeter on laulnud. Seetõttu on lihtsam alustada perfekti tähenduse selgitamist mitteüldistest perfektilausetest nagu (2) Uks on avatud. Verbifraas tähistab siin seisundit ja tegevusalise kohta väidetakse, et ta on selles seisundis kõnelemishetkel. Kui võrdleme seda lausega 'Uks on lahti', mis annab edasi põhimõtteliselt sama tähenduse, siis näeme, et perfektilause viitab selle seisundi lähetele minevikus, et uks avanes mingil ajal enne kõnelemishetke.

Laused (3) Uks on avanenud ja (4) Peeter on avanud ukse väljendavad juba sündmust, mitte staatilist seisundit. Mõlemad laused väidavad samuti nagu lause (2), et uks on lahti. Lauseis (3) ja (4) on see seisund aga tuletatud sündmusest. Seisund jätkab säilimist kõnelemismomendil, sündmus toimus varem. Igasugusel sündmuseel peab olema tagajärg. Seisundile eelnenud sündmuse tagajärg on ilmselt seesama kõnealune seisund.

Mõnikord on seisund tugevamini seotud kontekstiga. Näiteks lause (1) sündmuseks on fakt, et Peeter laulis. Kon-

tekstist sõltuvalt võib selle sündmuse tagajärjeks olla 1) meie teadasaamine (kui me varem kahtlesime selles), et Peeter üldse oskab laulda; või et 2) Peetril on nüüd võimalus sõita koju, sest ta tegi kõik, mille pärast ta siin oli; või et 3) nüüd algab programmi järgmine number, või veel midagi. Missugune ka ei oleks selle sündmuse konkreetne tagajärg - lauses (1) väidetakse, et tulemsituatsioon jätkab säilimist, kuid et sündmus, mis viis selle situatsioonini, toimus enne seda momenti, mil temast räägitakse. Lause (1), samuti ka lause (5) Peeter on avanud: ust kirjeldavad situatsioone, mis jätkavad säilimist kõnelemishetkel. Neid lauseid võib aga tõlgendada pigem üldises kui mitteüldises mõttes. Üldisele lausele on iseloomulik, et konkreetne sündmus on seotud ajavälise mittekonkreetsusega. Perfektilauseid võib võrrelda mitteperfektilausetega Peeter laulab ja Peeter avab ust, mille puhul konkreetne sündmus on seotud konkreetse olukorraga.

Kelheldule tuginedes võib öelda, et lausel (1) võib olla mitte ainult see tähendus, et Peeter alles lõpetas laulmise, vaid ka see, et ta määratu arv kordi laulis minevikus.¹ Lausetel (2) ja (3) ei ole üldist tähendust.

Chafe väidab, et perfektis võivad esineda kõik tegevusverbid. Verbid, mis ei väljenda tegevust (seisundiverbid ja toimumisverbid) võivad perfektis esineda ainult siis, kui nad on mitteüldised. Üldised seisundiverbid ja toimumisverbid ei saa perfektis esineda. Näiteks lause Tee on olnud lai on ebagrammatiline, kuna selle lause verbil on üldine tähendus ja ta ei väljenda tegevust. Kui aga piirata verbi tähendust mõne adverbiga, siis on perfekt kasutatav, sest adverbid muudavad lause tähenduse mitteüldiseks, näit. Tee on olnud lai juba ammu. (Vt. Chafe 1975, 197-201.)

Käesolevas töös on vaatluse alla võetud perfektis kasutamise lihtlauses. Analüüsi materjaliks on kontekstivabad laused, mis koosnevad verbist ja selle reksiooniliselt seotud laienditest, mallid $N_{nom}^1 V$, $N_{nom}^1 V N_{ngp}^2$, $N_{nom}^1 V N_{part}^2$ ja $N_{nom}^1 V X$, kus X on mõni muu seotud verbilaiend peale objek-

¹ Lause (5) on eesti keeles tõlgendatav ainult teises tähenduses, sest sihitisega lausetes väljendab eesti keeles sihitise kääne verbifraasi üldist või mitteüldist tähendust (vrd. lauseid (4) ja (5)). Lähemalt käsitletakse seda tüüpi lauseid lk. 87 jj.

Lausemall $N_{nom}^1 V$

1. Tegevusverbid

Tegevusverbid osutavad, mida keegi teeb. Tegevusverbiga perfektilause vastab küsimusele 'Mida on teinud x?', kus x on nimisõna tunnusega 'elus'. Näiteks:

Ena on kudunud. - Mida ena on teinud?

Tegevusverbide grammatiline subjekt on semantiliselt agent, tegevuse aktiivne sooritaja.

Tegevusverbidega perfektilauseid on kahetähenduslikud. Ühest küljest võivad nad viidata mingile konkreetsele sündmusele või tegevusele, väljendades, et tegevus on kõnelemishetkeks lõppenud. Näit. Isa on reisinud. Teisest küljest võib sel lausel olla ka üldise kinnituse iseloom. Lauset võib mõista mitte ainult selles tähenduses, et isa alles lõpetas reisimise, vaid ka, et ta üldse on kunagi sellise asjaga tegelnud, määramatu arv kordi reisinud minevikus. Kontekstita on loomulikum sellise perfektilause interpreteerimine teises tähenduses, üldise kinnituseks.

Mõlemas nimetatud tähenduses võib perfektilis kasutada igasugust tegevusverbi:

Sportlane on aerutanud. Külaline on aevastanud. Poiss on huligaanitsenud. Seeneline on hõikunud. Meister on hõõveldanud. Neiu on uisutanud. Vanaisa on jalutanud. Mees on joonud. Rahvas on juubeldanud. Perenaine on kedranud. Võistleja on kiirustanud. Poisipõnn on kisanud. Naaber on koputanud. Vanaema on koristanud. Haige on kõhinud. Seltskond on lõbutsenud. Jne.

2. Toimimisverbid

Toimimisverbide grammatiline subjekt on semantiliselt objekt, tegevusalis, millega midagi juhtub. Need verbid on tähenduselt kaheksagused: resultatiiivsed ja irresultatiiivsed. Resultatiiivsetena esinevad verbid, mis väljendavad tegevusobjekti (ehk grammatilise subjektsõna) seisundimuutust. Irresultatiiivsed toimimisverbid väljendavad seisundit, mis jätkub ühesugusena, muutumatuna.

2.1. Resultatiivsete toimumisverbidega perfektlausend osutavad, et nimisõna on muutnud oma seisundit, näit. Taldrik on purunenud. Nõõr on pingule tõmbunud. Verb sellistes lausetes väljendab protsessi. Kuna protsess eeldab nimisõna ja seisundi vahelise suhte olemasolu, siis võib öelda, et subjektsõna on sellistes lausetes verbi mõjutuse objektiks. Selliste toimumisverbide perfektlausetel ei ole mitut tähendust, nagu tegevusverbide perfektlausetel. Neil lausetel ei ole üldist tähendust, vaid nad väljendavad konkreetset seisundimuutust, tegevusobjekti (grammatilise subjekti) seisundit kõnelemishetkel.

Kõik resultatiivsed toimumisverbid võivad esineda perfektis. Verbi tähenduse järgi võib resultatiivsed toimumisverbid jaotada mitmesse eri rühma, kusjuures verbi semantilised omadused määravad ka perfektilause täpsema tähenduse.

2.1.1. Verbid, kus protsess on ajaliselt määratud. Perfekt väljendab olukorda, kus protsess on lõppenud. Tagajärjeks on subjekti uus seisund.

Haav on armistunud. Laev on hukkunud. Ametnik on bürookraadistunud. Kontrolltöö on ebaõnnestunud. Udu on hajunud. Supp on jahtunud. Autojuht on invaliidistunud. Keha on kangestunud. Tuli on kustunud. Suhkur on lahustunud. Sadu on lakanud. Ta on lesestunud. Koosolek on lõppenud. Oks on murdunud. Vandenõu on nurjunud. Pendel on peatunud. Uks on sulgunud. Jne.

2.1.2. Momentaanid väljendavad hetkelist toimumist. Ka siin väljendab perfekt toimumingu lõppemist. Tagajärjeks on olukord, kus protsess enam ei toimu, mingist subjekti seisundist ega seisundimuutusest otseselt ega rääkida ei saa.

Lauluviis on helatanud. Uks on kiiksatanud. Vanker on jõnksatanud. Torupill on jõuratanud. Klaas on kilksatanud. Tass on kolksatanud. Pauk on kõmatanud. Hoop on lajatanud. Äike on kärgatanud. Uks on paugatanud. Piits on sihvatanud. Jne.

2.1.3. Verbid, mis väljendavad jätkuvat, kuid pidevalt muutuvat protsessi. Sellesse rühma kuuluvad translatiivsed ja üleminevat tegevust väljendavad refleksiivid. Perfekt väljendab sel juhul subjekti mingit vahepealset seisundit, s. t. kõnelemishetke seisundit võrrelduna mingi varasema vaatlushetke seisundiga.

Sõbranna on elavnenud. Rong on liginenud. Auto on lähenenud. Ta on noorenenud. Jõud on nõrgenenud. Nuga on nõrinenud. Ilm on pimenenud. Kaaslane on rahunenud. Tavas on selginenud. Valu on tuimenenud. Inimene on vananenud. Liikumine on aeglustunud. Mäng on hoogustunud. Haigus on progresseerunud. Maavärin on intensivistunud. Jne.

2.2. Irresultatiivsed toimumisverbid ei väljenda seisundi muutust. Protsess püsib ühesugusena, teda ei saa interpreteerida resultatiivseks, toiming ei kutsu subjektsis esile mingeid muutusi, subjekt ei ole mõjustatud. Sellistest lausetest ei saa seetõttu kasutada perfektivormi. Näit. +Pidu on kestnud. Küll aga võib kasutada Pidu on kestnud juba mitu tundi. Adverbiaalid konkretiseerivad verbi tähendust ja verbifraasi võib nüüd vaadelda kui resultatiivset. Sel juhul on perfekti kasutamine võimalik. Analoogiliselt ei saa ka järgmisi lauseid kasutada perfektis ilma laienditeta:

+Tuli on hubisenud. +Pea on huuanud. +Umbrohi on lokaanud. Jne.

Lausemall N_{nom}^1 V N_{ngp}^2

Kolmekäändelise objektiga verbide puhul võib objekt olla kas nominatiivis, genitiivis või partitiivis, sõltuvalt mitmesugustest lisatingimustest. Genitiivis ja nominatiivis esinevat objekti nimetatakse täisobjektiks, partitiivis esinevat objekti osaobjektiks. Tegurid, millest eesti osa- ja täisobjekti valik sõltub, jagunevad kahte liiki: 1) niisugusteks, mis on seotud verbiga ja 2) niisugusteks, mis on seotud objektnoomeniga.

Verbiga seotud objektivaheldus väljendab aspektilist laadi tähenduserinevusi. Lausepaaris

(1) Kristjan kirjutas luuletust

(2) Kristjan kirjutas luuletuse

vormistab osaobjekt (1) tegevuse jätkuvat, lõpetamata, imperfektiivset aspekti, täisobjekt (2) aga tegevuse lõpetatud, perfektiivset aspekti (Rajandi, Metslang, 1979, 3).

H. Rajandi ja H. Metslangi uurimusele "Määramata ja määratud objekt" toetudes võib esile tõsta järgmisi, käesoleva töö seisukohalt huvipakkuvaid objektivahelduse printsiipe.

Aspektiilist laadi tähenduserinevusi on võimalik väljendada ainult niisuguse objektnoomeni korral, mida võib ühemõtteliselt interpreteerida kui "asja". Objektnoomeni andaga seotud objektivahelduse puhul ei ole otsest seost verbi tähenduse ja objektnoomeni käände vahel. Kui objektnoomenit võib interpreteerida kaheti, nii "asjana" kui "ainena", siis väljendab objektsõna kääne eelkõige neid erinevaid tähendusi ja seejärel alles need tähendused ise võimaldavad või ei võimalda väljendada verbi aspekti. Genitiivis objektnoomen on tähenduses "asi", näit. Tiiu ostis jäätise. Partitiivis objektnoomen on tähenduses "aine", näit. Tiiu ostis jäätist.

Seega partitiivobjektiga ja genitiivobjektiga perfektilauseste tähenduse erinevus võib sõltuda kas verbi tähendusest või objektnoomenist.

1. Verbid, mis esinevad perfektis ainult täisobjektiga

1.1. Eesti keeles on rida verbe, mis väljendavad niisugust tegevust, millel pole ajalist mõtet. Selline tegevus ei saa kesta, verb väljendab vaid objekti seisundimuutust. Lähitudes verbiga väljendatud tegevuse laadist, võib öelda, et terminatiivsus (perfektiivsus, resultatiivsus) sisaldub verbi tähenduses. Nende verbidega ei kasutata ka preesensis osaobjekti. Mõttekas on ainult täisobjektiga lause, näit. Ma hülgab lapse. Ka perfektis võivad need verbid esineda ainult täisobjektiga, näit. Ma on hüljanud lapse. Preesensivormis verbiga lause väljendab tulevikku, perfektilause aga näitab, et seisundimuutus on juba toimunud ja selle tagajärjeks on objekti uus seisund. Seega väljendab perfekt objekti uut seisundit.

Viiuldaja on katkestanud mängu. Mees on kaotanud rahakoti. Rektor on eksmatrikuleerinud üliõpilase. Poiss on kosinud nooriku. Tüdruk on leidnud rätiku. Ta on lapsendanud poisi. Jooksja on nikastanud jala. Kelner on pillanud taldriku.

1.2. Tegevusverbid, mis võivad esineda nii terminatiivsetena kui kursiivsetena. Terminatiivsust ja kursiivsust ei väljenda mitte verb ise, vaid verbifraas - verb koos objektiga, kusjuures objektsõna peab olema ühemõtteliselt interpreteeritav kui "asi". Täisobjektiga verbifraas Mees süütab

sigareti on terminatiivne, täisobjekt väljendab tegevuse perfektiiivset, resultatiivset aspekti. Osaobjektiga verbifraas Mees süütab sigaretti on kursiivne. Osaobjekt väljendab tegevuse jätkuvat, imperfektiivset, irresultatiivset aspekti. Perfekt on võimalik ainult täisobjektiga verbifraasist, s. t. terminatiivsest verbifraasist: Mees on süüdanud sigareti. Perfektilause väljendab objekti kõnelemishetke seisundit, mis on verbiga väljendatud minevikulise tegevuse tagajärg. See, et tegevus on kõnelemishetkeks lõppenud, järeldub loogiliselt, lause ise otseselt seda ei väida.

Kursiivsest verbifraasist perfekti kasutada ei saa. See on ehk võimalik küll adverbiaalsete lisalaiendite korral, mis muudavad partitiivsegi objektiga verbifraasi tähenduse terminatiivseks, näit. Mees on süüdanud sigaretti juba paar minutit, aga ikka ei saa põlema. Loogilisem oleks siingi siiski Mees on proovinud/üritanud süüdata sigaretti..., mis on hoopis teise verbi perfektilause.

Isa on avanud akna. Õpetaja on dikteerinud lause. Oktoobrilaps on esitanud luuletuse. Laev on hivanud ankruru. Naine on katnud laua. Ta on lavastanud näidendi. Treial on lõpetanud töö. Peremees on palganud teenija. Komisjon on pitseerinud toa.

2. Verbid, mis esinevad perfektis nii täis- kui osaobjektiga

Verbifraasid, mis esinevad perfektis igasuguse objektivormiga, jagunevad tähenduselt kahte suurde rühma: objektnoomeni valik sõltub tegevuse aspektist ja objektnoomeni valik sõltub objektsõnast.

2.1. Lausetes, kus objektnoomeni vormi valik ei sõltu objektsõnast, vaid tegevuse aspektist, on ka perfektilause tähendus tingitud verbi semantilistest omadustest.

2.1.1. Verbid, mis väljendavad translatiivset (üleminevat) tegevust, esinevad perfektis nii täis- kui osaobjektiga, kuid lausete tähendused võivad olla erinevad.

Kui verb esineb perfektis koos osaobjektiga, väljendab perfektilause mingit objekti vahepealset seisundit, näit. Korrektor on eestipärastanud artiklit, s. t. artikkel on eestipärasem (kui enne). Kui verb esineb perfektis täisob-

jektiga, siis väljendab lause tegevusprotsessi lõppemist, objekti lõplikku seisundimuutust, näit. Korrektor on eestipärastanud artikli, s. t. artikkel on eestipärane (mida ta enne ei olnud). Si osa- ega täisobjektiga perfektilause rõhuta subjekti minevikulist tegevust ega tegevuse jätkumist või lõppemist, vaid mõlemal juhul tegevuse tulemust - objekti seisundit. Ühel juhul on see vahepealne, millegagi võrreldav seisund, teisel juhul lõplik, uus seisund. Verbifraasi tähendus on seega mõlemal juhul terminatiivne, väljendab tegevuse resultatiivsust. Alati ei olegi võimalik "vahepealse" ja "lõpliku" seisundi vahele kindlat piiri tõmmata, kuna translatiivse tegevuse igasugune "katkemine" väljendab objekti seisundit ja seetõttu on partitiivse ja genitiivse objektiga perfektilaised translatiivsete verbide korral tihti kommunikatiivses mõttes võrdväärised, vrd. Ajakirjanik on lühendanud artikli/artiklit.

Salk on kindlustanud hoone/hoonet. Mehed on kuivendanud soo/sood. Ema on puhastanud mantli/mantlit. Suits on tahmanud lage/lae. Naaber on uuendanud mööbli/mööblit.

2.1.2. Verbid, mis väljendavad millegi loomist, mida enne verbiga nimetatud tegevust olemas ei olnud. Selliste verbide osaobjektiga ja täisobjektiga perfektilausestel on selgelt erinev tähendus. Osaobjektiga perfektilausestel, näit. Brigaad on ehitanud elamut, on üldise kinnituse iseloom. Perfekt ei väljenda tegevuse lõppemist, vaid seda, et tegevus on kuni kõnelemishetkeni teinud vastavat tegevust, otseselt objekti kohta ei väljenda partitiivse objektiga lause midagi. Täisobjektiga perfektilause Brigaad on ehitanud elamu väidab, et on olemas elamu, mida enne ei olnud. Perfekt väljendab olukorda, kus subjekti tegevuse tulemusena on tekkinud uus objekt. Seega osaobjektiga perfektilauses rõhutatakse subjekti tegevust, täisobjektiga perfektilauses rõhutatakse tegevuse tulemust, objekti olemasolu.

Lapsed on kirjutanud kontrolltöö/kontrolltööd. Kunstnik on maalinud pildi/pilti. Leiutaja on konstrueerinud uue aparadi/ uut aparati. Ema on kudunud kampsuni/kampsunit.

2.2. Objektnoomeni vormi valik sõltub objektsõna enda tähendusest, kui objekt võib tähistada niihästi "asja" kui

"ainet". Kui objektnoomen on tähenduses "aine", siis esineb ta partitiivis, kui tähenduses "asi", siis esineb ta genitiivis.

Genitiiviga lause, kus objektnoomen tähistab "asja", on terminatiivne ja perfektilause väljendab objekti kui "asja" uut seisundit, näit. Müüja on kaalunud suhkrut, s. t. suhkur (kui "tervik" või "asi") on kaalutud. Partitiivobjektiga lause, kus objektnoomen tähistab "ainet", viitab ainult tegevuse toimumise faktile, objektsõna määra või hulga kohta ei ütle ta midagi, samuti ka mitte tegevuse resultatiivsuse kohta. Siiski on "ainelise" partitiivobjektiga perfektilause võimalikud, sest partitiiv ei tulene siin verbist, vaid objektsõnast endast, ja seetõttu partitiiv ei määra ühemõtteliselt verbi imperfektiivset aspekti, nagu "asja" tähistava objektsõna puhul. Et partitiivobjektiga verbifraas on kursiivne, väljendab jätkuvat tegevust, siis ei saa ka perfektilause väljendada midagi tegevuse tulemuse, s. t. objekti seisundi kohta, näit. Müüja on kaalunud suhkrut. Sellistel perfektilausestel on üldise kinnituse iseloom. Perfekt väidab, et subjekt on enne kõnelemishetke teinud vastavat tegevust, otseselt objekti kohta ei väljenda partitiivse objektiga perfektilause midagi.

Perenaine on koorinud porgandi/porgandit. Anu on hakinud sibula/sibulat. Kokk on keetnud suppi/suppi.

2.3. Mõnede verbide puhul on partitiiv- ja genitiivobjektiga laused samatähenduslikud, vähemalt kommunikatiivsest aspektist võrdväärised, näit. Ta on kaotanud julgust/julguse. Ilmselt on julguse kaotamine niisugune akt, mida on raske tõlgendada puhtimperfektiivselt, jätkuvana, kõnemomendi või mõne teise tegevuse suhtes lõpetamatuna. Kuna aga objekt on "aine", siis on partitiiv ka perfektilauses võimalik (vrd. Ta on kaotanud rahakoti - kui objekt on "asi", siis mitteimperfektiivse tegevusaspekti korral on ainus võimalik objektikäanne genitiiv). Samuti on mitmete translatiivsete verbide puhul sisuliselt võimatu vahet teha "lõpliku" ja "vahepealse" seisundi vahel, näit. lauses Detailid on väsitanud kuulaja/kuulajat.

Partitiivse ja genitiivse objektiga perfektilauseid on samatähenduslikud ka siis, kui objektiks on mõni kehaliiget tähistav sõna. Sel juhul väljendatakse nii genitiivi kui partitiiviga tegevuse terminatiivset, resultatiivset aspekti

ja perfekt väljendab objekti uut seisundit, näit. Mees on vigastanud käe/kätt.

Lausemall N_{nom}^1 V N_{part}^2

Verbid, mis seostavad endaga ainult partitiivset objekti, on kas seisundiverbid või tegevusverbid. Oma tähenduselt on nad kursiivsed. Perfekti kasutamine on kõikide verbide puhul võimalik, kuid perfekti tähendus sõltub verbide semantilisest tunnustest. Põhiline erinevus on selles, kas perfektilause väljendab midagi objekti seisundi kohta või subjekti tegevuse või seisundi kohta.

1. Objekti seisundit käsitlevad perfektilausead

1.1. Emotsionaalset tegevust või seisundit väljendavad verbid. Selle rühma verbe iseloomustab objekt tunnusega "elus". Objekt on verbi tegevusest mõjustatud.

1.1.1. Verbid väljendavad objekti emotsionaalset seisundit. Sellised verbid esinevad põhiliselt koos "elutu" subjektiga. Verbifraas on terminatiivse tähendusega. Grammatiline subjekt on semantiliselt "vahend" (ka siis, kui subjekt on tunnusega "elus") ja ka perfektilause ei väljenda midagi subjekti kohta, vaid väljendab objekti seisundimuutust, näidates, et on tekkinud objekti uus seisund, näit. Vastus on hämmastanud õpetajat, s. t. õpetaja on hämmastunud.

Sündmus on heidutanud vaatajat. Film on kütkestanud publikut.

1.1.2. Verbid, mis võivad esineda nii elus kui elutu subjektiga. Selliste verbide "elus" subjekt väljendab semantiliselt tegijat ja vastavate perfektilausede tähendus võib olla kolmesugune: 1) subjekt on teinud midagi, mille eesmärk on objekti seisundit muuta, 2) subjekt on teinud midagi, mis on objekti seisundit muutnud, 3) objekti seisund on muutunud. Lause Jaan on solvanud tüdrukut võib tähendada 1) Jaan on teinud midagi sooviga, et tüdruk solvuks, 2) Jaan on teinud midagi sellist, mis on tüdrukut solvanud, 3) tüdruk on solvunud.

"Elutu" subjektiga perfektilausead esinevad vaid kolmandas nimetatud tähenduses, väljendades objekti seisundimuu-

tust, näit. Vastus on solvanud tüdrukut, s. t. tüdruk on solvanud.

Vastaja/vastus on üllatanud õpetajat. Külaline/pimedus on hirmutanud last. Jahimees/pauk on ärritanud looma.

1.1.3. Verbid, mis võivad esineda ainult "elus" subjektiga. Perfektilause väljendab subjekti minevikulist tegevust. Subjekt on enne kõnelemishetke teinud midagi, mille eesmärk on objektis seisundimuutust esile kutsunud. Ei ole teada, kas objekti seisund on muutunud.

Õpetaja on häbistanud valetajat. Vanaema on hellitanud last. Kasvataja on hurjutanud poisikest.

1.2. Tegevusverbid

Selliste verbide perfektilausete tähendus on kahesugune: nad väljendavad subjekti minevikulist tegevust või objekti seisundit kõnelemishetkel. Osa verbide puhul on objekti seisundimuutus ilmsem, näit. Kass on kriimustanud last, s. t. last on kriimustatud, lapsel on kriimud. Aga ka sellised laused nagu Agitaator on agiteerinud valijat väljendavad pigemini seda, mis objektile on juhtunud, kuigi on võimalik ka interpretatsioon, kus fookuses on subjekti tegevus, mida ta on enne kõnelemishetke teinud. Aga igal juhul ei saa öelda, et objekt ei oleks subjekti tegevusest mõjustatud. Seetõttu on kõik tegevusverbid, mis väljendavad, et subjekti tegevuse tagajärjel objekt kas tekib või kaob või on kuidagi teisiti sellest tegevusest mõjustatud, koondatud sellesse rühma üldise tähenduse alla "objekti seisundimuutus".

Selliste verbide puhul on preesenslaused selgelt kurssiivsed, väljendavad jätkuvat tegevust ega viita tegevuse tulemusele. Perfektilaused võivad aga olla terminatiivsed, väljendada tulemuslikkust. Ilmselt on terminatiivsuse võimalus nende verbide tähenduses olemas, sest enamik selles rühmas käsitletavaid verbe võib esineda ka genitiivse objektiga, kui lausesse lisandub mingi resultatiivne laiend, vrd. Kass on kriimustanud lapse veriseks. (Lähemalt vt. selle kohta Rätsep 1978, 221-224.)

Naabrimees on juhtinud hobust. Poiss on pumbanud vett. Tüdruk on kloppinud vaipa. Ema on lõiganud leiba. Vooimees on sõidutanud last. Poiss on ihunud nuga.

1.3. Seisundiverbid, mis märgivad millegi katmist, kaunistamist, häristamist jne. Selliste verbide subjekt on "elutu",

lause subjektiks on eset märkiv sõna, mis semantiliselt on tegevusvahend. (Lähemalt selliste lausete kohta vt. Rätsep 1978, 223-224). Nende verbide preesens väljendab objekti seisundit, näit. Seina kaunistavad maalid. Perfekt väljendab, et see seisund on kehtinud minevikus, enam seda seisundit ei ole. Perfektilause eitab subjektsõna olemasolu, näit. Seina on kaunistanud maalid, s. t. praegu seinal enam maale ei ole.

1.4. Kui verb väljendab translatiivset tegevust, tähistab perfektilause objekti mingit vahepealset seisundit, s. t. tegevusprotsess ei pruugi olla lõppenud, perfektilause võrdleb objekti kõnelemishetke seisundit varasema seisundiga.

Nälgimine on halvendanud tervist. Auto on aeglustanud liikumist.

2. Subjekti seisundit käsitlevad perfektilaused

Perfekt väljendab midagi subjekti kohta, objekt ei ole verbi tegevusest mõjustatud. Selliste verbide subjekt on obligatoorselt tunnusega "elus".

2.1. Verbid, mis väljendavad subjekti väljapoole (objektile) suunduvat tegevust või seisundit.

2.1.1. Emotsionaalset seisundit väljendavad verbid. Perfektilause väidab, et kõnealuse verbiga väljendatud seisund on kõnelemishetkeks lõppenud. Subjekt on selles seisundis minevikus olnud, kuid kõnelemishetkel ei ole, näit. Ta on armastanud tüdrukut. Perfektilause kirjeldab subjekti olnud seisundit, ta ei anna objekti kohta mingit informatsiooni.

Noor on austanud vanemat. Õpetaja on hinnanud õpilast.

Ta on kadestanud naabrit. Poiss on vihanud kaaslast.

Tüdruk on jumaldanud seda sportlast.

2.1.2. Tegevusverbid. Perfektilause väidab, et subjekt on verbiga väljendatud tegevust enne kõnelemishetke teinud, kuid kõnelemishetkel ei tee. Sellesse rühma on arvatud ka verbid, mis moodustavad koos kehaliiget märkiva objektiga lahutamatu terviku, teatud mõttes fraseoloogilise ühendi, nagu õlgu kehitama, silmi kissitama, pead noogutama.

Ta on sihtinud ulukit. Kriitik on arvustanud teost. Kuulaja on vangutanud pead. Mati on korranud õppetükki. Jahimees on küttinud hunti.

2.2. Verbid, mis väljendavad subjektile endale suunatud tegevust (seisundit). Sellesse rühma kuuluvad enamikus meelte tegevust väljendavad verbid. Perfektilaused kirjeldavad subjekti seisundit kõnelemishetkel, mitte minevikus. Vastavad preesensilaused on üldkonstateerivama tähendusega ega kirjelda mitte niivõrd subjekti seisundit kui tegevust ennast. Ühtlasi võib perfektilause väljendada, et subjekti vastav seisund on kestnud juba teatud aja.

Ta on tunnetanud ohtu. Jüri on kuulnud karjumist.

Muude laienditega verbid

Kui verbi laiendab mõni muu obligatoorne laiend, mitte objekt, võib samuti täheldada kahesuguse tähendusega verbifraase - terminatiivseid ja kursiivseid. Terminatiivsete verbifraasidega perfektilaused väljendavad subjekti seisundit kõnelemishetkel. Näit. Mängija on viskunud pikali, s. t. mängija on pikali. Perfektilause osutab, et subjekt on uues seisundis.

Õpilane on astunud laua juurde. Keha on kattunud higi- ga. Jää on muundunud veeks. Värv on segunenud lahuse- ga. Külaline on tulnud saali. Ootaja on vabanenud hirmust.

Kursiivsete verbifraasidega perfektilaused viitavad subjekti mingile minevikus olnud seisundile, mis kõnelemishetkel enam ei kehti.

Tütar on sarnanenud emale. Sõbratar on elanud linnas. Ettevõtte on allunud ministriumile. Maja on kuulunud müüjale. Matkajad on õöbinud telgis. Mees on viibinud pealinnas.

V i i d a t u ' d k i r j a n d u s

- Aavik, J. 1936, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu.
Chafe, W. L. 1975, - Чейф, У.Л., Значение и структура языка. Москва.
Kindlam, E. 1976, Meie igapäevane keel, Tallinn.
Mihkla, K. jt. 1974, Eesti keele lauseõpetuse põhijooned, Tallinn.

- Rajandi, H., Metslang, H. 1979, Määramata ja määratud objekt, Tallinn.
- Rätsep, H. 1978, Eesti keele lihtlausete põhitüübid, Tallinn.
- Šeljakin, M. 1978, - Шелякин М.А., Сигалов П.С. Семантика и функционирование категории вида русского языка. Вопросы русской аспектологии III, Тарту.
- Valgma, J., Remmel, N. 1970, Eesti keele grammatika. Käsitratmat, Tallinn.

ОБ УСЛОВИЯХ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПЕРФЕКТА В СОВРЕМЕННОМ
ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Олле Устал

Р е з ю м е

В работе рассматриваются простые предложения, которые всегда могут выступать в перфекте и предложения, которые не могут выступать в перфекте без дополнительных условий. Отдельно рассматриваются предложения с глаголами действия, предложения, обозначающие результативность и предложения, обозначающие нерезультативность.

Выводами работы является, что предложения, которые содержат в себе значение действия и результативности, могут всегда выступать в перфекте, а предложения, которые содержат в себе значение нерезультативности, могут выступать в перфекте только при наличии в предложении дополнений, которые изменяют значение нерезультативности в результативность.